

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۱۷  
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۶/۲۶

فصل نامه علمی - ترویجی پژوهش‌های مهدوی  
سال هشتم، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۸

## زمینه‌های یأس از ظهور و راهکارهای زدودن آن از دیدگاه قرآن کریم

علی نبی‌اللهی<sup>۱</sup>  
روح‌الله غلامی<sup>۲</sup>

### چکیده

ظهور منجی از مهم‌ترین مسائل اعتقادی اسلام است که آسیب‌هایی آن را تهدید می‌کند که از جمله آنها، یأس از ظهور است، این نگاشته با روش تحلیل محتوا و واژگان درصدد شناسایی زمینه‌های یأس از ظهور و ارائه راهکارهایی مبتنی بر قرآن کریم است، یافته‌ها نشان می‌دهد این آسیب‌ها در سه حوزه شناختی، عاطفی و رفتاری بروز می‌کنند که اولی شامل مواردی چون استبعاد در ظهور، ندانستن حکمت غیبت یا دچار پوچ‌گرایی شدن است، در حیطه عاطفی نیز مواردی مانند: اثرکرد تبلیغات منفی، سقوط ارزش‌ها و ترس و در حوزه رفتاری؛ شکل گرفتن یأس بر پایه مشکلات عملی موجود، طولانی شدن زمان غیبت، وجود مهدی‌های کاذب، شتابزدگی یا برخی تحریف‌ها، از جمله زمینه‌های بروز یأس از ظهور است. درباره راهکارها هم، تقویت باور و ایمان و خواندن دعاهایی که در این باره وارد شده مانند دعای غریق، توجه به حکمت‌های غیبت، شناخت صحیح از حضرت و عملکرد ایشان در زمان ظهور، حفظ ارزش‌های اسلامی، اعتماد به خداوند و وعده‌های او و انتظار پویا، از جمله راهکارهای مواجهه با یأس از ظهور است.

### واژگان کلیدی

یأس، ناامیدی، ظهور، غیبت، مهدی، قرآن کریم.

۱. دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم و مربی سازمانی و مدرس گروه معارف دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام  
(نویسنده مسئول) (nma1380@yahoo.com).

۲. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام.

ظهور منجی به دلیل ایجاد عدل و داد در جهان، مورد تایید مذاهب الهی و یکی از مظاهر رحمت الهی است چراکه رحمت در آیه شریفه «كَتَبَ عَلَي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» شامل هر دو سرا می شود. (ابن عطیه، ۱۴۲۲، ج ۲: ۲۷۱) در دین اسلام، یأس از رحمت الهی مورد مذمت قرار گرفته زیرا قرآن کریم آن را ویژگی گمراهان (حجر: ۵۶) و تنها کافران را ناامید از آن دانسته (یوسف: ۸۷) و تأکید کرده در سختی ها نباید ناامید شد (فصلت: ۴۹) که بر ناامید نشدن بنده از رحمت خدا در هر شرایطی تأکید دارد (زمر: ۵۳) چراکه وعده های الهی حق و آینده تنها در دست خدای تعالی است (لقمان: ۳۴) و اساساً یکی از دلایل اصلی یادکرد سرگذشت امت های گذشته در قرآن کریم به جهت امیدافزایی است، (هود: ۱۲۰) به عنوان نمونه، پایانی خوش برای پیامبرانی چون یوسف علیه السلام (یوسف: ۱۰۰) و ابراهیم (انبیاء: ۶۹) در همین راستا قابل بررسی است.

در حیات دنیوی هم امید، معمولاً با هدف پربارتر بودن زندگی و دوری از رنج و ملال است، شاهد این مسئله این که قرآن کریم در توصیف آخرت - که نعمت هایش شبیه نعمت های دنیاست (بقره: ۲۵) (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۱۰) - نعمت های سرای دیگر را ماندگار و از بین نرفتی عنوان کرده (مانند: توبه: ۲۱، بقره: ۸۱ و جزآن) که این مسئله نشان می دهد نعمت زودگذر مطلوب انسان نیست، تا این مسئله باعث امید فرد و ایمان و انجام عمل صالح از سوی او گردد، به عبارت دیگر این دست از آیات، مطلوبیت این نعمت ها را به صورت غیرمستقیم در دنیا هم بیان می کند چراکه ذهن بشر تنها امور مادی را درک می کند، از همین روست که انسان امیدوار، همواره به دنبال چنین شرایطی است تا آن را برای خود رقم زند، مویذ آن آیاتی است که از مؤمنانی که کسب و کار با رونق دنیایی داشته و این کسب و کار ایشان را از خدا باز نداشته، تمجید می کند (نور: ۳۷) که به صورت غیرمستقیم بر مطلوبیت تلاش برای دنیایی برخوردارتر در کنار ایمان و عمل صالح دلالت دارد. (ر.ک: هادوی، بی تا: ۱۰۸)

البته امید مطلوب، هیچگاه به معنای حالتی انفعالی یا کنش پذیر (بینیم چه می شود) نبوده و در چنین صورتی آن، به حالتی مانند وادادگی و تسلیم در برابر هر خدادی در آینده تبدیل خواهد شد از این رو شاید بتوان گفت امید؛ واژه ای پارادوکسیکال و متناقض نما است، زیرا امید نه انتظاری منفعلانه است و نه نیرویی غیرواقع بینانه از اتفاقاتی که امکان رخداد آنها وجود ندارد! بلکه امید هم چون بئر نیم خیزی است که زمانی که لحظه پریدنش فرارسد،

خواهد جهید، از این رو امیدوار بودن بدین معناست که فرد در هر لحظه به صورت پویا، آماده و منتظر چیزی باشد که هنوز زمان وجودش فرا نرسیده، در عین حال که اگر چنین رخداد متوقعی، در طول زندگی موجود نشد، فرد هرگز ناامید و سرخورده نشود، از همین روست که کسانی که امیدشان ضعیف است به تن پروری یا خشونت روی می‌آوردند، اما افراد امیدوار، نشانه‌های زندگی تازه را پی‌گیری کرده، آن را گرمی داشته، در هر لحظه آماده‌اند تا به تولد آن چه آماده زایش است، یاری رسانند. (Fromm, 1968: 6)

از این رو فرد امیدوار کسی است که اولاً، میل و شوق و خواسته‌ای در وی وجود داشته باشد، ثانیاً، دست یافتن به آن خواسته را هم غیرممکن ندانسته و حدی از اطمینان را در دست‌یابی به خواسته‌اش داشته باشد زیرا تنها در این صورت است که فرد برای پیشبرد امور خود به فعالیت و جوش و خروش برخاسته، از حالت انفعال بیرون می‌آید، برعکس، اگر به هر دلیل، فردی به چنان درجه‌ای از بی‌میلی برسد که از هیچ خواسته‌ای برخوردار نبوده یا شرایط را چنان ببیند که نتواند امکانی برای تأمین خواسته‌اش یا تغییر شرایط تصور کند، طبیعی است که انگیزه‌ای برای حرکت و فعالیت در خود نخواهد دید و نمی‌توان از او انتظار پویایی و تحرك داشت. جامعه‌ای هم که چنین وضعیتی در آن غالب شود، تبدیل به جامعه‌ای ناامید، ایستا، بی‌تحرك و ساکن خواهد شد. (توکلی، ۱۳۸۹: ۱۵)

از این رو منتظران واقعی کسانی هستند که به حالت انتظار پویا بوده، در صورت درک ظهور، از منافع آن بهره‌مند خواهند شد و در صورت عدم آن هم، ناامید نشده، دست از تلاش و امید برنخواهند داشت.

### مفهوم‌شناسی

"یأس" به معنای ناامیدی (قرشی، ۱۴۱۲: ج ۷، ۲۵۸) و از بین رفتن چشمداشت نسبت به چیزی است که می‌تواند پیش یا پس از آرزو باشد (راغب، ۱۴۱۲: ۸۹۲) یا به معنای یقین به این که چیزی که توقع رخدادش را داریم اتفاق نخواهد افتاد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ج ۱۰، ۱۵۶) و آن، نقیض رجاء (امید) (طبرسی، ۱۳۷۲: ج ۲، ۸۳۰) و متضاد قنوط (جوهری، ۱۴۱۰: ج ۳، ۱۱۵۵) است که قنوط از یأس شدیدتر است (حقی برسوی، بی‌تا: ج ۸، ۱۲۴) ولی "رجاء" مترادف "امل" نیست چرا که آن معمولاً در چیزی استفاده می‌شود که حصولش بعید است (فیومی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۲۲) امید در نقطه مقابل یأس (فراهیدی، ۱۴۱۰: ج ۶، ۱۷۶) و فرق آن با انتظار در

آن است که امید؛ انتظار خیری است که با شک و تردید همراه است ولی انتظار درخواست چیزی است که وقوع آن مقدور است (عسکری، ۱۳۹۰: ۶۷) از همین روست که برخی آن را خواسته‌ای که فرد برای آینده خود داشته یا انتظار فرد برای موفقیت در دست‌یابی به هدفش دانسته‌اند (Clarke, 2002: 36) که بر سه مؤلفه اصلی بنیان گذاشته شده: اهداف، گذرگاه‌ها (راهکارهای عملیاتی برای نیل به هدف) و تفکرات عامل (افکاری که با توجه به توانمندی‌ها موجب گزینش راهکار برای پیشرفت و برخورد با موانع می‌شود) (اشنایدر، ۲۰۰۰: ۱۳) براین اساس، ناامیدی، حالت تکان دهنده‌ای است که با احساسی از ناممکن بودن امور، ناتوانی و بی‌علاقگی به زندگی آشکار شده و همراه این باور است که نه تنها در آینده اتفاقات خوبی رخ نخواهد داد بلکه آینده آبستن پیامدهای بسیار ناراحت‌کننده‌ای است که فرد قدرت بر تغییر چنین موقعیتی هم وجود ندارد، بر این مبنا، نبود هر یک از مؤلفه‌های سه‌گانه یادشده، ناامیدی را رقم خواهد زد. (اشنایدر، ۱۹۹۴: ۱۱۵)

اما جهت‌دهی این امید بسیار مهم است که در جهت رضایت، رحمت (توبه: ۱۰۶) و لقای الهی (کهف: ۱۱۰) باشد و الا داخل در امیدهایی است که قرآن کریم آنها را مذمت کرده است. (نساء: ۱۱۹)

ناگفته نماند که "یأس" زمانی حاصل می‌شود که امید از بین رفته باشد و امید از منظر قرآن نیز تنها زمانی مطلوب است که مبادی و عوامل ایجاد و نیز غایت آن صحیح باشد مثلاً اگر امید به رحمت خدا باشد (غایت امید) (توبه: ۱۰۶) یا ناشی از رحمت خدا باشد (مبدأ امید) (زمر: ۵۳) مطلوب و چنانچه غیر از این باشد (مثل این که ناشی از امید دادن به انسان از سوی شیطان باشد) (نساء: ۱۱۹) مطلوب نخواهد بود.

از آن جا که این مسئله در زندگی يك مسلمان نقش به‌سزایی دارد و ناامیدی از آن نیز آسیب‌های جدی در پی دارد لذا بایستی برای مواجهه با آن، مواردی در نظر گرفته شود که این آسیب‌ها از بین رفته یا به حداقل برسند تا مسئله ظهور هم‌چنان زنده بماند و در نتیجه امید تبدیل به یأس نشود، در این بحث منظور از یأس، ناامیدی از اصلاح امور و ظهور قائم آل محمد ﷺ است. (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۲، ۵۱۳)

## ضرورت و اهمیت

مسئله ناامیدی مشکلی جدی برای سلامت عمومی بشر است که می‌تواند پیامدهای منفی بسیاری بر زندگی او داشته باشد از این رو دانشمندان بسیاری تلاش کرده‌اند تا راهکارهای مواجهه با پدیده ناامیدی را به دست آورند (بهاری، ۱۳۸۸: ۶) اما از آن جا که حیطه دانش بشری در مدار هست‌ها و نیست‌هاست و با توجه به این که امید، با مسائل معنوی در ارتباط مستقیم است از این رو علم به تنهایی در این جا راهگشا نیست، شاهدش این که دانش بشری با پیشرفت شگرف خود به ویژه در علوم انسانی، اما هنوز نتوانسته بر این مشکل - که امروز به صورت مضاعف و بیش از گذشته در قالب پوچ‌گرایی، نیهیلیسم، اضطراب، افسردگی و... بشر را درگیر خود کرده - فائق آید، از این رو به جرات می‌توان گفت یکی از عرصه‌های نیاز بشر به وحی در همین مورد است، (فقیهی، ۱۳۸۹: ۵) هم چنان که بسیاری از روان‌شناسان غربی هم چون ویلهلم ونت<sup>۱</sup>، ویلیام جیمز<sup>۲</sup>، استنلی هال<sup>۳</sup>، کارل یونگ<sup>۴</sup>، در طی تحقیقات خویش به این نتیجه رسیدند که برای مقابله با ناامیدی و افسردگی، باید از دین استفاده کرد (عزیزی ابرقویی، ۱۳۸۹: ۴۰) چراکه پاسخ به این اشکالات، نیازمند احاطه کامل به جوانب مختلف روحی و جسمی انسان است که این مورد، تنها در علم باری تعالی وجود داشته و راهکارهای یادشده در قالب وحی برای بشر متبلور گردیده است. (سبأ: ۳)

اساساً اسلام دینی است که بر معنادهی و جهت‌دهی به حیات دنیایی تأکید بسیار دارد (مؤمنون: ۱۱۵) و حیات مطلوب اسلام از دنیا برای انسان، به دلیل اجتماعی بودن بشر، در قالب جامعه محقق خواهد شد، از همین روست که اسلام بر روابط اجتماعی تأکید زیادی داشته، (آل عمران: ۲۰۰) نسبت به آسیب‌هایی که این روابط را تهدید می‌کند حساس بوده، دستورالعمل‌های لازم را در این باره ارائه کرده است.

یکی از متغیرهای مؤثر بر کیفیت زندگی و شادابی جامعه و افراد، هدفداری زندگی در قالب امید به آینده مطلوب است (ملکیان، ۱۳۷۹: ج ۴، ۱۸۵) چراکه امید، منشأ پویایی و پیشرفت

1. Wilhelm wudnt
2. William james
3. Stanley hall
4. Carl jung

در زندگی است و ناامیدی بستر رکود و توقف، (گیتی، ۱۳۸۸: ۴۷) بدیهی است شخص امیدوار، زمینه‌های رسیدن به هدف را هم فراهم می‌سازد، تا آن‌جا که رسول اکرم ﷺ بر ترک شیردهی به نوزاد از سوی مادر و ترک درختکاری از سوی باغبانان، در صورت نبود امید، تأکید کردند. (حلوانی، ۱۴۰۸: ۲۱)

اساساً ناامیدی پیامدهای زیادی دارد، مانند: افسردگی، سرخوردگی، تسلیم در برابر شرایط موجود، ایستایی و فروپاشی انسجام اجتماعی؛ زیرا موارد یاد شده به ویژه انسجام اجتماعی، از عوامل مهمی است که می‌تواند شادابی و امید را در افراد زنده نگاه دارد (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱۴۲) که این مسئله به دلیل نیازمندی همه انسان‌ها به حمایت و پشتیبانی از یکدیگر است (قرشی، ۱۳۷۵: ج ۲، ۲۶۸) بدیهی است در صورت از بین رفتن این انسجام، موجبات ناامیدی و عدم رضایت از زندگی فراهم خواهد شد (وان لیون، ۲۰۱۰: ۳) و این، همان نکته‌ای است که قرآن کریم در آیه ۲۰۰ سوره آل عمران با تعبیر (صابروا و رابطوا) بدان اشاره می‌کند چراکه با اتصال مؤمنان به یکدیگر قدرت و صبر آنها افزایش یافته، تحمل مشکلات و حل آنها برای ایشان آسان‌تر خواهد شد. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ج ۴، ۹۱)

اعتقاد به وجود و ظهور حضرت حجت ﷺ نیز از جمله اعتقادات اسلامی به ویژه شیعیان است که همانند سایر اجزاء اعتقادات دینی، آثار سازنده و تربیتی مثبت متعددی بر آن مترتب است البته مهدویت و انتظار، بحث اعتقادی محض نیست، بلکه افزون بر آن، ارزش تربیتی ویژه‌ای نیز دارد، چراکه با اثبات ضرورت اعتقاد به وجود و ظهور حضرت، از طریق براهین عقلی و نقلی، تنها مجموعه‌ای از علوم و معارف اسلامی برای افراد فراهم می‌آید، اما با طرح مسئله مهدویت و انتظار به منزله ایدئولوژی، جهت‌دهی خاصی به زندگی انسان‌ها ایجاد شده، تحولات عظیم هیجانی، عاطفی، اجتماعی و عملی در زندگی افراد را به دنبال خواهد داشت، اساساً نگره مهدویت، با جریان تربیت دینی مشتمل بر بُعد تربیتی شکل می‌گیرد که با این تربیت، زمینه عمل نیز در فرد فراهم می‌گردد، در برابر، کوتاهی افق دید آدمی می‌تواند بدفهمی و بدکرداری را در پی داشته باشد، از این رو، بخشی از آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت، برای بازشناسی این گونه لغزش‌های فکری و نتایج عملی آن است. (نوروزی، ۱۳۹۰: ۳۰)

براین اساس مهم‌ترین مسئله در این باره، بازشناسی موانع و آفات انتظار مانند یأس از ظهور

و عوامل یا زمینه‌های پیدایش امید به آینده روشن در پرتوی ظهور است، هم‌چنان که در روایات آمده کسانی که بر مهدی باوری باقی می‌مانند بسیار کم تعداد هستند که این مسئله به نوعی از یأس بسیاری از مردم از ظهور حکایت می‌کند. (ابن طاووس، ۱۴۱۳: ۴۹۵)

با عنایت به آن که دیدگاه‌های قرآن کریم درباره موضوع‌های گوناگون اعم از اعتقادی، اجتماعی و جز آن، در پی گذشت زمان روشن شده و با کمک تجربه‌های به دست آمده از علوم روز، در گفتگو با قرآن، نتایجی حاصل می‌شود که پاسخگوی نیازهای و سؤال‌های بشری خواهد بود، (صدر، ۱۳۹۶: ۵۱) لذا بررسی دیدگاه قرآن در این باره ضرورتی ویژه خواهد داشت.

در این نگاشته تلاش شده است تا با بازشناسی عوامل ناامیدی و یأس از ظهور، راهکارهای زدودن این یأس با نگره قرآنی بررسی شده و راه‌های برون‌رفت از این مشکل تبیین گردد، برای این منظور از عموماً قرآن استفاده شده و در برخی موارد نیز از تبیینی که در روایات برای این موارد ذکر شده نیز استفاده گردیده است.

### انواع یأس از ظهور

ناامیدی از ظهور حضرت نیز بر چند گونه متصور است:

۱. یأس و ناامیدی از اصل ظهور حضرت حجت علیه السلام؛ که همه فقها در حرام بودن آن اتفاق نظر دارند، زیرا ظهور و قیام حضرت قائم علیه السلام از ضروریات مذهب امامیه است، بلکه احتمال می‌رود که از ضروریات دین اسلام باشد؛ چون احادیث در این باره از رسول اکرم صلی الله علیه و آله در حد تواتر از طرق شیعه و سنی رسیده است.

۲. ناامیدی از ظهور حضرت قائم علیه السلام در مدت معینی بر حسب پندارها و حدس‌ها؛ مثل این‌که گفته شود حضرت تا پنجاه سال دیگر ظهور نخواهد کرد! لازمه این پندار آن است که در آن مدت، فرد منتظر نباشد! حال آن‌که از بررسی احادیثی که ما را به انتظار در هر صبح و شام امر می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۱۷۸) ظاهر می‌شود که این‌گونه ناامیدی هم حرام باشد.

۳. ناامید بودن از نزدیکی زمان فرج و ظهور آن حضرت؛ یعنی این‌که احتمال نزدیک بودن آن نفی شود که ظاهر از دلایل، حرام بودن این‌گونه ناامیدی نیز هست، زیرا از روایات، چنین استفاده می‌شود که یکی از حکتم‌های مخفی ماندن وقت ظهور بر مؤمنان، انتظار فرج از سوی مؤمنان در تمامی زمان‌هاست؛ هرچند که حکمت‌های دیگری نیز برای این غیبت وجود دارد.

(موسوی اصفهانی، ۱۳۸۳: ج ۲، ۲۲۳)

## زمینه‌های یأس

زمینه‌های یأس می‌تواند براساس اختلال در سه حیطة شناختی، عاطفی و رفتاری بروز نماید که قرآن کریم متناسب با هریک راهکارهایی را نیز ارائه داده که به شرح زیر است:

### الف) حیطة شناختی

#### ۱. عدم توجه به صیوررت انسان به سوی کمال

اساساً عالم ماده در حال حرکت به سمت کمال است و این همان حرکت جوهری است که صیوررت عالم را رقم زده و بر مبنای فطرت طبیعت و انسان است، (ملاصدرا، ۱۳۸۲: ۱۰۸) اما کسانی که به این مسئله توجه ندارند این عالم را عالمی ساکن و فاقد جان و بدون حرکت و سمت و سویی مشخص می‌دانند و چه بسا این افراد در مسیر تکاملی خود نیز به تبع این دیدگاه غلط، دچار نسیان و غفلت شوند که این نوع نگاه، خود می‌تواند ناامیدی از شرایط موجود و رسیدن به شرایط مطلوب را رقم زند هم‌چنان که امام خمینی علیه السلام نیز تأکید کردند عقل با نور فطری خود دعوت حق به سوی کمال را درک کرده و با این درک، رجاء و امید کامل برای انسان ایجاد می‌شود. (امام خمینی، ۱۳۸۸: ۱۲۸)

به عبارت دیگر باور به این مطلب که انسان رو به کمال است مسئله ظهور را قابل درک‌تر و عدم توجه به این مسئله، عکس آن را نتیجه می‌دهد، شاید تأکید روایات بر دفعی و ناگهانی بودن امر ظهور، ناشی از همین مسئله باشد، زیرا نسبت سنجی وقوع ظهور براساس نگاه و فرمول‌های عادی، آن را بعید به نظر خواهد رساند، ولی با نظر داشت این صیوررت، این مسئله قابل درک و هضم خواهد بود هم‌چنان که در دعای عهد است که: ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا \* وَ تَرَاهُ قَرِيبًا﴾ (معارج: ۷-۸) که منظور از بعید، بعید از امکان و منظور از قریب، نزدیک بودن وقوع آن است (شبر، ۱۴۰۷: ج ۶، ۲۸۰) نمونه این مورد در قرآن کریم هم هست آن‌جا که موسای کلیم، برای یافتن راه و نجات خانواده‌اش از سرما به دنبال آتش می‌رود اما با مقام نبوت برمی‌گردد (خزازه، ۱۴۰۱: ۲۸۱) و این نمونه‌ای از همان صیوررت و کمالی است که انسان به سمت آن حرکت می‌کند افزون بر آن که روایات هم تأکید کرده‌اند که امر ظهور در یک شب به سرانجام می‌رسد (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۷۷) که کنایه از ناگهانی یا غیرمنتظره، یا حتی غیرقابل سنجش بودن آن با امور مادی است.

## ۲. پوچ‌گرایی

گاه برخی از مردم احساس می‌کنند که زندگی پوچ و عبس است البته معمولاً دلایلی را که برای این مسئله ذکر می‌کنند کافی و معتبر نیست (نیگل، ۱۳۸۲: ۹۳) و این گرایش در عصر پیشرفت تکنولوژی فراگیرتر است، اساساً امروزه مشکل بشر ناتوانی جنسی او نیست (یافته‌های فروید) و هم‌چنین مشکل اصلی وی احساس حقارت نیست (یافته‌های آدلر) بلکه نگرانی اصلی وی احساس پوچی، بی‌معنایی و تهی بودن است. (فرانکل، ۱۳۶۶: ۸۳)

راهکار این مسئله نیز مشخص است و آن معنادهی به زندگی است هم‌چنان که قرآن کریم نیز بر پوچ نبودن زندگی و هدفمدار بودن آن تأکید کرده (مؤمنون: ۱۵) و این خود یکی از راهکارهای درمان بیماران روانی است که به ایشان هدفداری زندگی را تلقین کنیم. (ملکیان، ۱۳۷۹: ج ۴، ۱۸۵)

برخی دانشمندان غربی به این نتیجه رسیده‌اند که بقای بشر منوط به تعریف مشترک از معنای زندگی است که این، امری فراگیر بوده و هدف آن رهنمون‌سازی بشر به سوی یک مقصد و هدف مشترک خواهد بود (فرانکل، ۱۳۷۱: ۲۷) و این معنا امری ذهنی یا پنداری که بدون واقعیت خارجی باشد نیست بلکه امری واقعی و عینی است (Boeree, 1998:6) که از طریق ارزش‌های متعالی کسب می‌شود (Smejda, 2004: 12). ایشان رسیدن انسان به این حقیقت را در کنار برخورداری انسان از دو ویژگی مسئول بودن و آگاه بودن دانسته‌اند. (فرانکل، ۱۳۷۵: ۱۶۸) افزون بر آن که یکی از راه‌های رسیدن به معناداری زندگی را پذیرفتن رنج‌های دنیا عنوان کرده‌اند، به گونه‌ای که حتی در سخت‌ترین لحظات نیز زندگی برای انسان، موجه و قابل تحمل باشد چراکه زندگی، هیچ‌گاه عاری از رنج نیست، ایشان تأکید می‌کنند که این معنا تنها در این دنیا قابل تعریف نیست بلکه معنایی است ماورای دنیای بشر و ماواری قدرت فهم بشر که آن را شکل می‌دهد (فرانکل، ۱۳۵۴: ۴۹-۵۰) شاهد آن نیز آیاتی از قرآن است که بر آموختن بشر به سختی‌ها و پاداش گرفتن صابران تأکید کرده است، (بقره: ۱۰۵) هم‌چنین لذت‌گرایی نیز نمی‌تواند هدف قرار بگیرد چراکه آن مساوی ماده‌گرایی است در عین حال که به دنبال لذت جسمی رفتن و به اوج لذت رسیدن امری متناقض‌نماست چراکه هرچه بیشتر به دنبال لذت حرکت کنیم آن را بیشتر از دست خواهیم داد. (فرانکل، ۱۳۶۶: ۳۱)

1. George Boeree

۹۲- ۱۰۰) البته بدیهی است لذات معنوی از این دایره خارج‌اند.

این مسئله در اسلام پاسخ داده شده چراکه قرآن کریم هدف از خلفت را رسیدن انسان به مقام عبودیت و در پی آن نیل به سعادت در دوسرا دانسته است (ذاریات: ۵۶) از این رو چنانچه صرف لذت‌گرایی مادی هدف قرارگیرد یا این که دنیا در این چارچوب تعریف شود با مشکلاتی چون پوچ‌گرایی مواجه خواهیم شد از اینرو اصلاح این دیدگاه - که دنیا صرفاً موارد یادشده و لذت‌های مادی نیست - می‌تواند پوچ‌گرایی را از بین ببرد، به عبارت دیگر چنانچه نگاه انسان به دنیا نگاه اصالی باشد و آن را هدف اصلی بیندارد بروز پوچ‌گرایی امری قریب‌الوقوع است اما چنانچه این نگاه اصلاح شود و از اصالی به آلی تغییر یابد این مشکل نیز برطرف خواهد شد افزون بر آن که توجه به معنویت و خلاصه نکردن دنیا در امور مادی صرف نیز از دیگر راهکارهای مواجهه با پوچ‌گرایی است، هم‌چنان که یکی از تفاوت‌های عصر ظهور با دیگر اعصار تفاوت در معنویت و اخلاق دانسته شده لذا در روایات می‌بینیم که بر ارتقاء مسائل اخلاقی و معنوی در عصر ظهور تاکید شده<sup>۱</sup> و نیز این که حتی مشکلات مادی نیز به حداقل می‌رسد که نظر داشت این موارد می‌تواند از پوچ‌گرایی جلوگیری کرده و امید را در فرد زنده نگه دارد.

### ۳. استبعاد ظهور

این استبعاد از چند جنبه قابل طرح است:

یکی غیرممکن بودن امر ظهور و دیگری وجود مردی از نسل حضرت زهرا علیها السلام و نیز بسیار دور دیدن آن.

۲.۱. در مورد اول این سوال مطرح می‌شود که با توجه به پیچیدگی‌ها و تعدد مشکلات و مسائل بشری در زندگی معاصر، چگونه می‌توان بر تمام آنها و با یارانی اندک فائق آمد؟ در حالی که حاکمان ستمگر، به انواع سلاح‌های کشتار جمعی مجهز و دارای قدرت تخریبی فوق تصور هستند؟

پاسخ این نکته هم بیان قرآن است که پیروزی گروه کم تعداد بر گروه پرتعداد را امری قابل وقوع می‌داند (بقره: ۲۴۹) هم‌چنان که در زمان ما نیز پیروزی حزب‌الله لبنان بر اسرائیل در چند جنگ امری غیرقابل باور به نظر می‌رسید.

۱. إِذَا قَامَ قَائِمُنَا وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رُؤُوسِ الْعِبَادِ فَجَمَعَ اللَّهُ بِهِ غُفْلَهُمْ وَ أَكْمَلَ بِهِ أَخْلَاقَهُمْ (بهاء‌الدین، ۱۳۶۰: ۲۰۰)

۲.۲. در مورد دوم هم عمر طولانی چنین انسانی بعید به نظر می‌رسد لذا این امر موجبات ناامیدی از ظهور را رقم خواهد زد.

پاسخ آن که مصادیقی از طول عمر وجود دارد مثل حضرت نوح علیه السلام، افزون بر آن که عقل همیشه کلیات را می‌فهمد و توان اثبات یا نفی آن را دارد و بس، اما اظهار نظر درباره مصادیق جزئی را بیرون از حیطه فعالیت خود می‌داند، (جوادی آملی، ۱۳۸۱: ج ۱، ۴) بنابراین درک مصادیق، از قدرت عقل بیرون است و عقل نمی‌تواند در این باره حکمی داشته باشد.

۲.۳. در مورد سوم هم مؤید این مطلب این آیه شریفه است که در دعای عهد آمده است که **﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَنراه قَرِيباً﴾** (معارج: ۷-۶) چرا که برخی آن را بسیار بعید می‌پندارند ولی وقوع این مسئله نزدیک است. (ابن مشهدی، ۱۴۱۹: ۶۶۴)

شاید این که در برخی روایات برترین اعمال، انتظار فرج دانسته شده (ابن بابویه، ۱۴۰۴: ۲۱) نیز از همین باب باشد چرا که اساساً باور به چنین مسئله‌ای کار مشکلی است، هم چنان که برخی روایات، ایمان به غیب - که قرآن کریم آن را از ویژگی‌های متقین به شمار آورده (بقره: ۳) - را همان ایمان به امام غائب دانسته‌اند، (بحرانی، ۱۴۱۵: ج ۱، ۱۲۴) پس می‌توان گفت امر فرج حضرت، متوقف بر وجود نشانه و زمینه‌ای نیست که روی حساب‌های عادی بشری، نزدیک بودن آن را برساند و الا انتظار فرج در هر صبح و شام بی‌معنا می‌شد، افزون بر آن که در روایتی بر تحیر جاهلان، هلاک شدن مبطلان و تکذیب این مطلب از سوی کسانی که برای ظهور وقت تعیین می‌کنند تأکید شده (اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۵۲۸) و امام صادق علیه السلام نیز تنها راه نجات از این سرگردانی را خواندن دعای غریب (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۵۲؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ۱۵۸) و دعای زمان غیبت دانسته‌اند که در یکی از فرازهای دعای اخیر از خدا درخواست شده که یقین ما به ظهور از ما سلب نشود. (طوسی، ۱۴۱۱: ج ۱، ۴۱۳)<sup>۱</sup>

#### ۴. ندانستن حکمت غیبت

حکمت غیبت به صورت کامل و با همه ابعادش تنها بر معصومین آشکار است این مسئله با همه جوانبش تنها در زمان ظهور به صورت کامل روشن خواهد شد (جزائری، ۱۴۲۷: ج ۳، ۱۱۷) هم چنان که در روایتی بر این مسئله تأکید شده و آن را به داستان خضر و موسی علیه السلام تشبیه

۱. ... اللَّهُمَّ وَلَا تَسْلُبْنَا الْبَقِيْنَ لِطَوْلِ الْأَمَدِ فِيْ غَيْبَتِهِ وَ انْقِطَاعِ خَبْرِهِ عَنَّا وَ لَا تُنْسِنَا ذِكْرَهُ وَ انْتِظَارَهُ وَ الْإِيْمَانَ بِهِ وَ قُوَّةَ الْبَقِيْنَ فِيْ ظُهُورِهِ وَ الدَّعَاءَ لَهُ وَ الصَّلَاةَ عَلَيْهِ حَتَّى لَا يَقْتَطِنَا طَوْلُ غَيْبَتِهِ مِنْ قِيَامِهِ ...

کرده، اما این بدان معنا نیست که هیچ يك از ابعاد آن هم برای بشر تبیین نشده بلکه به اندازه نیاز این مسئله نیز مورد اشاره قرار گرفته، مثل این که غیبت، به جهت تمییز گمراهان از غیر ایشان (طبری، ۱۴۱۳: ۵۳۵) یا این که این مسئله آزمونی برای شیعه باشد (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۳۳۷؛ کاشانی، بی تا: ج ۵، ۳۱۸) هم چنین نبودن بیعت فرد ظالمی بر گردن امام (راوندی، ۱۴۰۹) اما عدم نظرداشت همین موارد می تواند باعث شود تا فرد از ظهور مایوس شود زیرا جزایی بروز این غیبت را نمی داند، بدیهی است راهکار این مسئله این است که اگر بدانیم این مسئله نیز جزو موارد ابتلاء و آزمایش است خود را برای آن آماده خواهیم کرد که در این باره می توان به عمومات آیاتی که درباره آزمایش هستند اشاره کرد (ملک: ۲؛ اعراف: ۱۶۸) در عین حال که آشنا شدن با حکمت هایی از غیبت است که برای ما تبیین شده نیز می تواند به عنوان راهکار دیگری برای این مسئله در نظر گرفته شود.

## ب) حیطة عاطفی

### ۱. تبلیغات منفی

از دیگر عوامل یأس، نوع عملکرد حکام جور است به گونه ای که با اغراض و انگیزه های مختلف به جعل و تحریف در روایات پرداخته اند، مثلاً روایات را بر جریان فکری یا شخص خود منطبق کرده؛ یا به وسیله آنها با جریان خط اصیل امامت مقابله نمودند، یا این که با ارائه چهره ای خشونت طلب از حضرت، مردم را از انتظار ایشان بر حذر داشته اند. (امینی، ۱۳۸۱: ۲۱۷)

راهکار این مسئله هم تبیین و معرفی صحیح چهره حضرت برای مردم است، هم چنین قرآن کریم مکلفین را به داشتن و رعایت تقوی دعوت می کند چرا که یکی از آثار تقوا، تحصیل قوه ای برای ایشان است که به واسطه آن حق را از باطل تشخیص داده و به کمک آن به سعادت هر دو سرانائل خواهند شد (زحیلی، ۱۴۱۱: ج ۹، ۳۰۱) بدیهی است یکی از مصادیق تشخیص حق از باطل، تشخیص تبلیغات منفی از صحیح است.

### ۲. سقوط ارزش ها

از دیگر عوامل یأس، سقوط ارزش ها و بروز جرائم است، تا آن جا که در چنین شرایطی، برخی وجود خود را لغو و بیهوده و زندگی را پوچ و بی معنا تلقی کرده، حتی برای رهایی از این وضع رنج آور، ممکن است دست به خودکشی بزنند. (فلسفی، ۱۳۵۶: ج ۲، ۳۳)

این در حالی است که قرآن کریم یکی از ویژگی‌های مؤمنان را حفظ حریم‌های الهی دانسته و بر حفظ آن تأکید کرده (آل عمران: ۱۰۴) که این مسئله عاملی برای جلوگیری از سقوط ارزش‌ها و در نتیجه جلوگیری از یأس و ناامیدی در قالب حفظ انسجام اجتماعی و حرکت آن به سمت خدای تعالی است. (فضل الله، ۱۴۱۹: ج ۶، ۲۰۰) چرا که اساساً هدایت بشر و به کمال رسیدنش در بستر جامعه رخ می‌دهد و هیچ‌کس از گوشه‌گیری و کنج عزلت گزیدن به جایی نرسیده است هم‌چنان‌که زنی خدمت امام صادق علیه السلام آمد و خود را مبتله (کسی که ازدواج نمی‌کند و تنها زیست می‌کند) معرفی کرد و حضرت به او تذکر دادند که این درست نیست و اگر درست بود حضرت زهرا علیها السلام شایسته‌تر بودند که در این راه پیشقدم شوند ولی ایشان ازدواج کرده و در جامعه زندگی کردند. (طوسی، ۱۴۱۴: ۳۷۰)

### ۳. ترس

ترس می‌تواند یکی از زمینه‌های ناامیدی باشد هم‌چنان‌که امیرالمؤمنین علیه السلام ترس را با ناامیدی قرین دانستند (ابن شعبه، ۱۴۰۴: ۲۰۱) از همین روست که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: حسن ظن به خداوند این است که تنها به خدا امید داشته باشی و جز از گناهت نترسی! (ورام، ۱۴۱۰: ج ۲، ۱۸۵) که از تقابل ترس با امید می‌توان نتیجه گرفت که این دو برخلاف یکدیگرند و یکی دیگری را نفی می‌کند، این در حالی است که قرآن کریم اولیای واقعی خود و مؤمنان واقعی را از ترس و نگرانی، مامون دانسته (بقره: ۶۲؛ یونس: ۶۲) زیرا خوف و ترس، معمولاً ناشی از احتمال فقدان نعمت‌هایی است که انسان در اختیار دارد، یا خطراتی که ممکن است در آینده او را تهدید کند، همان‌گونه که غم و اندوه، معمولاً نسبت به گذشته و فقدان امکاناتی است که انسان در اختیار داشته، اما اولیاء و دوستان راستین خدا از هرگونه وابستگی و اسارت جهان ماده آزادند، زیرا نه با از دست دادن امکانات مادی جزع و فزع می‌کنند و نه ترس از آینده افکارشان را به خود مشغول می‌دارد، از این رو «غم‌ها» و «ترس‌هایی» که دیگران را دائماً در حال اضطراب و نگرانی نسبت به گذشته و آینده نگه می‌دارد در وجود آنها راه ندارد، (مکارم، ۱۳۷۱: ج ۸، ۳۳۴) و این همان معنای زهد است چراکه امیرالمؤمنین علیه السلام (سیدرضی، ۱۴۱۴: ۵۵۳) زهد را در دو جمله دانستند: «لَكَيْلًا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ»<sup>۱</sup> (حدید:

۱. «این به خاطر آن است که برای آن چه از دست داده‌اید تأسف نخورید، و به آن چه به شما داده است دلبسته و شادمان نباشید».

۲۳) در بحث ما نیز چنین است که اگر ترس نسبت به آینده بر انسان غلبه کرد ناامیدی او را فراخواهد گرفت که یکی از ابعاد این ناامیدی، یأس از ظهور است چراکه فرد اگر نتواند بر ترسش غلبه کند این ترس وی را به ناامیدی خواهد کشاند که یکی از مصادیق آن یأس از ظهور است.

راهکار این مسئله هم طبق دیدگاه قرآن مشخص است که همان ایمان و باور واقعی به وعده‌های الهی و قرار گرفتن در دژ ایمان به خدا و دایره اولیای الهی است که در این صورت طبق آیه شریفه یادشده، هرگونه ترس و اندوهی از فرد رخت برخواهد بست، هم چنین ایمان دخول در مامن هم دانسته شده هم چنان که روایت امام رضا علیه السلام تأکید دارد که درخول در حصن الهی امنیت از عذاب را به همراه خواهد داشت.

### ج) حیطة رفتاری

#### ۱. مشکلات عملی موجود

در دعای ندبه که از امام صادق علیه السلام مروی است (ابن طاووس، ۱۳۳۰: ۵۵۳) مواردی ذکر شده که بیان می‌کند برخی مشکلات موجود در زمان پیش از ظهور، ممکن است باعث ناامیدی برخی افراد از ظهور شود، زیرا طبق فرازهایی از دعای ندبه، تنها حضرت است که می‌تواند این مشکلات را حل و فصل کند (ابن طاووس، ۱۴۰۹: ج ۱، ۲۹۷)<sup>۱</sup> چراکه این فرازها در واقع بیانی از زمان پیش از ظهور است، برخوردارى متجاوزان از شوکت و اهل فسق و عصیان از قدرت، حکومت شرک، نفاق و هواهای نفسانی حاکم بر جامعه و مردم آن روز و مواردی از این دست هر يك از آنها و در صورت عدم ایمان و باور به توانایی حضرت برای مبارزه با تمامی این قدرت‌ها و نابود ساختن آنها، می‌تواند موجبات یأس از ظهور را رقم زند.

از همین روست که در برخی تفاسیر، "ایمان" در آیه شریفه: ﴿وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ﴾ (سبا: ۵۲)؛ ایمان به قائم آل محمد علیهم السلام دانسته شده یعنی باور به این که حضرت توانایی رفع چنین

۱. این بقیة الله التي لا تخلصوا من العترة الطاهرة، این المعد لقطع دابر الظلمة، این المنتظر لاقامة الامت و العوج، این المرتجى لازالة الجور والعدوان، این المدخر لتجديد الفرائض و السنن، این المتخير لاعادة الملة و الشريعة، این المؤمل لاحياء الكتاب و حدوده، این محیی معالم الدین و اهله، این قاصم شوكة المعتدين، این هادم ابنیة الشرك و النفاق، این مبيد اهل الفسوق و العصیان و الطغیان، این حاصد فروع الغی و الشقاق، این طامس آثار الزیغ و الالهواء، این قاطع حبال الكذب و الافتراء، این مبيد العتاة و المردة، این مستأصل اهل العناد و التضليل و الالحاد، این معز الاولیاء و مذل الاعداء ...

مشکلاتی را دارد و می‌تواند همه این موانع را برطرف نماید، البته بدیهی است که این ایمان، بایستی در جای خود و به موقع باشد والا این ایمان فایده‌ای نخواهد داشت که شاید این عدم ایمان ایشان به دلیل یأس از ظهور بوده باشد چرا که ایشان طلب هدایت می‌کردند ولی از جایی که امید آن را نداشتند، (قمی، ۱۳۶۳: ج ۲، ۲۰۵) شاهد دیگر این مسئله آن است که در برخی نسخ، در عبارت: "إِنَّهُمْ طَلَبُوا الْهَدَىٰ" به جای عبارت "الهدی"، "المهدی" آمده است. (جزایری، ۱۳۸۸: ج ۴، ۱۴۱)

## ۲. طولانی شدن زمان ظهور

پیامبر ﷺ به یکی از یاران خود فرمود:

حال شما چگونه خواهد بود در حالی که از آمدن موعود مایوس هستید؟ (حلی، ۱۴۲۱: ۹۰)

هم چنین در برخی روایات آمده که بسیاری از مردم در چنین شرایطی مرتد خواهند شد (نبلی نجفی، ۱۳۶۰: ۷۸) که این مسئله می‌تواند حاکی از چیره شدن یأس بر مردم باشد، البته این مسئله می‌تواند ناشی از نادیده انگاشتن حکمت و اسرار غیبت نیز باشد که در این صورت آینده غیبت، به نظر تاریک جلوه می‌کند.

راهکار این مسئله نیز توجه به وعده‌های الهی و نیز فلسفه‌های غیبت مانند آزمودن افراد (عریضی، ۱۴۰۹: ۳۲۵) است و توجه به این که پس از ظهور، عدل و داد بر جوامع حاکم خواهد شد این ناامیدی را خواهد زدود.

هم چنین توجه به واسطه فیض بودن امام با عالم بالا (حافظ برسی، ۱۴۲۲: ۱۵۷) و توجه به این که هر چند غیبت طولانی باشد و مردم از فیض حضور امام و حجت الهی محروم باشد، ولی این حرمان با این قاعده (رابطه فیض بودن) جبران شده و مرهم دل‌ها و وسیله رفع دلهره و مایه آرامش خواهد شد. (کاشانی، ۱۳۸۳: ۸۰)

هم چنین در برخی روایات بر تقویت یقین، شناخت صحیح، تسلیم خدا و اهل بیت علیهم‌السلام بودن (عاملی، ۱۴۲۵: ج ۵، ۸۱) و تأکید بر این که این دولت حتما خواهد آمد به عنوان راهکارهایی برای رهایی از یأس عنوان شده است. (ابن عقده، ۱۴۲۴: ۱۴۷)

## ۳. وجود مهدی‌های دروغین

هر از چند گاهی، شخصی ادعای مهدویت نموده، یا گروهی با اغراضی دنیوی، شخصی را به عنوان مهدی معرفی کرده‌اند، این‌گونه ادعاها، در تزلزل اعتقاد مردم به مهدی و اندیشه

مهدی باوری نقش دارد، از این رو تهدید شخصیت حقوقی حضرت - که همان پایگاه مردمی است - باعث تردید مهدی باوران گردیده، ممکن است به تدریج امیدشان در جهت تشکیل حکومت مهدوی به یأس تبدیل گردد.

نمونه بارز این‌گونه ادعاها و مهدی‌سازی، ادعای مهدی بودن محمد بن عبدالله، معروف به نفس زکیه است که حاکمان عباسی آن را رودرروی امام صادق علیه السلام قرار دادند که این ادعا، هم باعث تردید نسبت به امامت امام صادق علیه السلام شده بود و هم این‌که مردم به دو دسته یعنی پیروان امام صادق علیه السلام و پیروان نفس زکیه تقسیم شدند، منصور دوانقی با نیرنگی که داشت با وی بیعت کرده و پس از پاگرفتن حکومت عباسی، بیعت خود را شکست، هم‌چنین ادعای مهدویت مهدی عباسی از دیگر نمونه‌هایی است که عباسیون آن را علم کرده و از او حمایت نمودند. (اصفهانی، ۱۳۸۵: ۲۳۷)

راهکار این مورد نیز شناخت دقیق ویژگی‌های حضرت مهدی علیه السلام برای تمیز او از سایرین است که در روایات بسیاری ذکر شده است. (ر.ک: ابن طاووس، ۱۴۱۶: ۱۷۹ به بعد)

#### ۴. شتابزدگی

شتابزدگی نیز می‌تواند موجب یأس شود چراکه لزوماً ظهور، در زمان مطلوب فرد شتابگر رخ نخواهد داد (صادقی، ۱۳۸۵: ۱۵) امام صادق علیه السلام نیز بر هلاک شدن شتابگران در این امر، تأکید کردند. (طوسی، ۱۴۱۱: ۴۲۶)

راهکار این مسئله هم تسلیم امر خدا بودن و انتظار پویا است هم چنان‌که امام صادق علیه السلام ذیل آیه «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ»<sup>۱</sup> (نحل: ۱؛ عنکبوت: ۵) فرمود:  
آن امر ماست، خدای امر فرموده که در آن عجله نشود تا این‌که سه لشکر، آن حضرت را تأیید کنند: فرشتگان، مؤمنان و رعب (موسوی اصفهانی، ۱۳۸۳: ج ۲، ۲۴۰).

که در آیه شریفه، فعل "اتی" ظاهرش ماضی - یعنی امری که در گذشته محقق شده - است ولی در معنا مضارعی است که قطعاً در آینده تحقق خواهد یافت. (مکارم، ۱۳۷۱: ج ۱۱، ۱۵۲)  
بدیهی است در روایت اخیر بر عدم شتابزدگی تأکید شده اما این به معنای پذیرش شرایط موجود یا تسلیم در برابر حکومت‌های جائز نیست! برای تشویق افراد به این نوع از انتظار نیز، فضایی چون اجر جهاد در کنار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و قرار گرفتن در زمره اهل بیت علیهم السلام ذکر شده

۱. «امر خداوند آمد در آن شتاب نکنید».

است. (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ج ۱، ۶۸) <sup>۱</sup> و (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۸، ۳۶). <sup>۲</sup>

#### ۵. دنیاپرستی برخی عالم‌نمایان

این عالم‌نماها ظهور به نفع آنها نیست چراکه طولانی شدن دوران غیبت، تأمین‌کننده منافع مادی و آوازه و شهرت آنان است، مطلوب اینان غایب آل محمد علیهم‌السلام است، نه قائم آل محمد علیهم‌السلام! (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۸۱)

راهکار آن نیز برای این عالم‌نماها، توجه به این نکات است که اولاً دنیا برای رسیدن به آخرت است (طیب، ۱۳۶۹: ج ۱۰، ۳۵۱) و دیگر این که قرآن کریم بر ناچیز بودن (نساء: ۷۷) و بازیچه بودن متاع دنیوی نسبت به آخرت و مانایی سرای دیگر نیز تأکید کرده است. (عنکبوت: ۶۴)

#### ۶. تحریف‌ها

یکی از عوامل یأس، تحریف‌هایی است که نسبت به مسئله مهدویت صورت می‌گیرد، مثل معرفی کردن حضرت به عنوان فردی خشونت‌طلب بر پایه روایاتی است که حضرت با برخی دشمنان جنگیده و آنان را از بین می‌برد، (بزدی حائری، ۱۴۲۲: ج ۲، ۱۰۷) بدیهی است مردم از فرد خشونت‌طلب، مأیوس خواهند بود چراکه چنین فردی هیچ‌گاه به اجرای عدالت - امری که مردم همیشه به دنبال آن بوده‌اند - نخواهد پرداخت، این در حالی است که حضرت فقط با افراد خاصی مبارزه می‌کند نه این که همگان را از دم تیغ بگذراند تا تصور شود ایشان فردی خشونت‌طلبند! (ابن بابویه، ۱۳۸۵: ج ۱، ۲۲۹)

راهکار آن هم معرفی عملکرد حضرت در زمان ظهور است هم‌چنان که ایشان از یاران خود پیمان می‌گیرد که حریمی هتک نشود، به ناحق به کسی ضربتی وارد نشود، مسجدی خراب نشود، راهی قطع نشود، مسلمانی مورد سب و شماتت قرار نگیرد و... (ابن طاووس، ۱۴۱۶: ۲۹۴) حال با این توصیفات، می‌توان گفت ایشان فردی خشونت‌طلب است؟

#### نتیجه‌گیری

هدف اصلی این نگاشته شناسایی زمینه‌های بروز یأس از ظهور حضرت مهدی علیه‌السلام و ارائه راهکارهای متناسب با آن با رویکردی قرآنی برای جلوگیری از بروز این آسیب‌ها بود. یافته‌ها

۱. أَمَا إِنَّ الصَّابِرَ فِي غَيْبَتِهِ عَلَى الْأَذَى وَالتَّكْذِيبِ بِمَنْزِلَةِ الْمُجَاهِدِ بِالسَّيْفِ بَيْنَ يَدَي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.  
۲. أَنْ مَنِ انْتَهَزَ أَمْرَنَا وَصَبَرَ عَلَى مَا يَبْرِي مِنَ الْأَذَى وَالْخَوْفِ هُوَ عَدَاؤُنَا فِي زُمْرَتِنَا.

نشان داد این آسیب‌ها در سه حیطة شناختی، عاطفی و رفتاری قابل تقسیم‌بندی هستند که در اولی مواردی چون: عدم توجه به صبرورت عالم به سوی کمال، پوچ‌گرایی، بعید دانستن ظهور و عدم آگاهی از حکمت‌های غیبت در حیطة شناختی مورد بررسی قرار گرفت، در مورد دوم نیز مواردی چون؛ اثرکرد تبلیغات منفی از سوی مخالفان، سقوط ارزش‌ها و از بین رفتن هنجارهای دینی و ترس، مورد بررسی قرار گرفت، در زمینه رفتاری نیز به مواردی چون مشکلات عملی که معمولاً در هر برهه‌ای از زمان وجود دارند، طولانی شدن زمان ظهور، وجود مهدی‌های دروغین و کاذب، شتابزدگی و تعجیل در ظهور، وجود برخی عالم نمایان دنیاپرست که ظهور را با منافع مالی و دنیایی خود در تعارض می‌بینند و تبلیغات ایشان در همین راستا برای حفظ جایگاه و موقعیت فعلی دنیایی خود، تحریف‌هایی که نسبت به مسئله مهدویت انجام شده و اذهان را از سمت و سوی اصلی این مسئله مهم منحرف کردن و در پایان گمراهی و کفرپیشگی در همین راستا مورد بررسی قرار گرفتند، هم‌چنین راهکارهایی نیز از فرهنگ ناب اسلامی بویژه قرآن کریم و نیز دیدگاه مفسران پیرامون این مسئله ذکر گردید در همین راستا می‌توان به این موارد اشاره کرد: باور و ایمان نسبت به وعده‌های الهی و این که این وعده‌ها بالاخره محقق خواهند شد، خواندن دعاهایی که در زمان غیبت وارد و به آنها توصیه شده مانند دعای غریق و دعای غیبت، توجه به حکمت‌های غیبت حضرت و این که بسیاری از حکمت‌های غیبت بر ما پوشیده مانده، افزون بر آن که ولو ما نتوانیم حضور حضرت را درک کنیم اما توجه داشت که صرف وجود امام، باعث استمرار حیات انسان است چراکه اکنون ایشان واسطه فیض بین ما و خدای تعالی هستند که در صورت نبود ایشان، عالم از هم فرو خواهد پاشید، هم‌چنین شناخت صحیح از ویژگی‌های حضرت و عملکرد ایشان در زمان ظهور، حفظ ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی و انتظار پویا؛ یعنی انتظاری که با امید و تلاش همراه باشد نه با سکون و ناامیدی و مواردی از این دست، جزو راهکارهای مواجهه با یأس از ظهور به شمار آمده است.

ناگفته نماند آن چه در این نگاه‌شده به رشته تحریر در آمد همه زمینه‌ها یا عوامل بروز یأس از ظهور نبود بلکه تنها بخشی از این آسیب‌ها مورد بررسی قرار گرفت که به نظر نگارنده مهم‌ترین آنها بوده، از این رو زمینه، برای بررسی عمیق‌تر و دقیق‌تر این موضوع، فراروی محققان قرار دارد و نگارنده به هیچ عنوان مدعی نیست که استقصای انجام شده در این نگاه‌شده به صورت تام بوده است.

## منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن بابویه، علی بن حسین، *الإمامة والتبصرة من الحيرة*، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام، اول، ۱۴۰۴.
- ابن بابویه، محمد بن علی، *عیون أخبار الرضا علیه السلام*، تهران، نشر جهان، اول، ۱۳۷۸.
- \_\_\_\_\_، *علل الشرائع*، قم، کتابفروشی داوری، اول، ۱۳۸۵.
- \_\_\_\_\_، *کمال الدین وتمام النعمة*، تهران، اسلامیه، دوم، ۱۳۹۵.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول*، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۰۴.
- ابن طاووس، علی بن موسی، *جمال الأسبوع بکمال العمل المشروع*، قم، دارالرضی، اول، ۱۳۳۰.
- \_\_\_\_\_، *إقبال الأعمال*، تهران، دارالکتب الإسلامیه، اول، ۱۴۰۹.
- \_\_\_\_\_، *الیقین باختصاص مولانا علی علیه السلام بإمرة المؤمنین*، قم، دارالکتب، اول، ۱۴۱۳.
- \_\_\_\_\_، *التشريف بالمنن فی التعریف بالفتن*، قم، مؤسسه صاحب الأمر، اول، ۱۴۱۶.
- ابن عقده کوفی، احمد بن محمد، *فضائل أمير المؤمنين علیه السلام*، قم، دلیل ما، اول، ۱۴۲۴.
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر، *المزار الكبير*، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، اول، ۱۴۱۹.
- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب، *المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز*، بیروت دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، اول، ۱۴۲۲.
- اربلی، علی بن عیسی، *کشف الغمة فی معرفة الأئمة*، تبریز، بنی هاشمی، اول، ۱۳۸۱.
- اصفهانی، ابوالفرج، *مقاتل الطالبین*، نجف، المكتبة الحیدریة، اول، ۱۳۸۵.
- امینی، ابراهیم، *دادگستر جهان*، تهران، شفق، بیست و پنجم، ۱۳۸۱.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان، *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم، بعثت، اول، ۱۴۱۵.
- بهاری، فرشاد، *مقایسه تأثیر مشاوره زناشویی متمرکز بر امید و مدل ترکیبی بخشودگی و امید بر تحریف های شناختی بین فردی و تعارضات زناشویی زوج های مراجعه کننده به مراکز مشاوره شهر اصفهان*، پایان نامه دکتری گروه مشاوره دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه

- اصفهان، ۱۳۸۸.
- توکلی، سامان، روزنامه شرق، ش ۱۱۳۹، ۱۳۸۹/۹/۲۹.
- جزایری، نعمت الله بن عبدالله، عقود المرجان فی تفسیر القرآن، قم، نور وحی، اول، ۱۳۸۸.
- جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان، قم، اسراء، اول، ۱۳۸۱.
- \_\_\_\_\_، جامعه در قرآن، قم، اسراء، اول، ۱۳۸۷.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، تاج اللغة و صحاح العربية، بیروت، دارالعلم للملایین، اول، ۱۴۱۰.
- جزائری، نعمت الله بن عبدالله، ریاض الأبرار فی مناقب الأئمة الأطهار، بیروت، مؤسسة التاریخ العربی، اول، ۱۴۲۷.
- حافظ برسی، رجب بن محمد، مشارق أنوار الیقین فی أسرار أمير المؤمنين عليه السلام، بیروت، أعلمی، اول، ۱۴۲۲.
- حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان، بیروت، دارالفکر، اول، بی تا.
- حلوانی، حسین بن محمد بن حسن بن نصر، نزهة الناظر وتنبيه الخاطر، قم، مدرسة الإمام المهدي عليه السلام، اول، ۱۴۰۸.
- حلّی، حسن بن سلیمان بن محمد، مختصر البصائر، مؤسسة نشر اسلامی، قم، اول، ۱۴۲۱.
- خزاز رازی، علی بن محمد، کفایة الأثر فی النصّ علی الأئمة الإثنی عشر، قم، بیدار، اول، ۱۴۰۱.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، لبنان / سوریه، دارالعلم / الدار الشامیة، اول، ۱۴۱۲.
- راوندی قطب الدین، سعید بن هبة الله، الخرائج والجرائح، قم، مؤسسه امام مهدی عليه السلام، اول، ۱۴۰۹.
- ربانی، محمد صادق، «جوان و امیدواری به آینده»، دوماه نامه حدیث زندگی، سال سوم، شماره ۶، ۱۳۸۲.
- زتومکا، پیتر، اعتماد یک نظریه جامعه شناختی، ترجمه فاطمه گلابی، بی جا، نشر ستوده، ۱۳۸۴.
- زحیلی، وهبه، التفسیر المنیر فی العقیة و الشریعة و المنهج، دمشق، دارالفکر، دوم، ۱۴۱۱.
- شبر، عبدالله، الجوهر الثمین فی تفسیر الكتاب المبین، کویت، شركة مكتبة الالفین، اول، ۱۴۰۷.
- صادقی، مصطفی، تحلیل تاریخی نشانه های ظهور، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی،

- اول، ۱۳۸۵.
- صدر، محمدباقر، *سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن*، ترجمه سیدجمال موسوی همدانی، بی‌جا، مرکز نشر فرهنگی رجا، ۱۳۹۶.
- طباطبایی، محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، دوم، ۱۳۹۰.
- طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو، سوم، ۱۳۷۲.
- طبری آملی صغیر، محمدبن جریر، *دلائل الإمامة*، قم، بعثت، اول، ۱۴۱۳.
- طوسی، محمدبن حسن، *الغیة*، قم، دارالمعارف الإسلامية، اول، ۱۴۱۱.
- \_\_\_\_\_، *مصباح المتجّد و سلاح المتعبد*، بیروت، مؤسسة فقه الشيعة، اول، ۱۴۱۱.
- طیب، عبدالحسین، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، نشر اسلام، دوم، ۱۳۶۹.
- عاملی (شیخ حر)، محمدبن حسن، *اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات*، بیروت، اعلمی، اول، ۱۴۲۵.
- عریضی، علی بن جعفر، *مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها*، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، اول، ۱۴۰۹.
- عزیزى ابرقویی، مریم، *بررسی اثربخشی معنویت درمانی بر میزان امید و کیفیت زندگی دانشجویان دانشگاه اصفهان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه روان‌شناسی دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۹.
- عسکری، ابوهلال، *الفروق اللغویة*، مترجمان مهدی کاظمیان، زهرا رضاخواه، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، اول، ۱۳۹۰.
- فرانکل، ویکتور، *انسان در جستجوی معنا*، ترجمه اکبر معارفی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، اول، ۱۳۵۴.
- \_\_\_\_\_، *پزشک و روح*، ترجمه فرخ سیف، تهران، نشر ویس، اول، ۱۳۶۶.
- \_\_\_\_\_، *فریاد ناشینده برای معنا*، ترجمه علی علوی‌نیا و مصطفی تبریزی، تهران، نشر یادآوران، اول، ۱۳۷۱.
- \_\_\_\_\_، *خدا در ناخودآگاه*، ترجمه دکتر ابراهیم یزدی، تهران، نشر رسا، اول، ۱۳۷۵.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، قم، هجرت، دوم، ۱۴۱۰.

- فضل الله، محمدحسین، *من وحی القرآن*، بیروت، دارالملاک، اول، ۱۴۱۹.
- فقیهی، علی نقی، *جوان و آرامش روان: مشکلات، مشاوره و درمانگری با نگرش اسلامی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ششم، ۱۳۸۹.
- فلسفی، محمدتقی، *اخلاق از نظر همزیستی و ارزش‌های انسانی*، تهران، هیئت نشر معارف اسلامی، اول، ۱۳۵۶.
- فیومی، أحمد بن محمد، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی*، قم، دارالهجره، دوم، ۱۴۱۴.
- قرشی، سید علی اکبر، *تفسیر احسن الحدیث*، تهران، بعثت، دوم، ۱۳۷۵.
- \_\_\_\_\_، *قاموس قرآن*، تهران، دارالکتب الإسلامية، ششم، ۱۴۱۲.
- قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر قمی*، قم، دارالکتاب، سوم، ۱۳۶۳.
- کاشانی، حبیب الله بن علی مدد، *بوارق القهر فی تفسیر سوره الدهر*، تهران، شمس الضحی، اول، ۱۳۸۳.
- کاشانی، فتح الله بن شکرالله، *منهج الصادقین فی الزام المخالفین*، تهران، کتابفروشی اسلامی، اول، بی تا.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *کافی*، تهران، دارالکتب الإسلامية، چهارم، ۱۴۰۷.
- گیتی قریشی، اشرف السادات، «سطح امیدواری در دانشجویان سال اول و سال اخر رشته روان شناسی»، *فصل نامه اندیشه رفتار*، ش ۱۲، ۱۳۸۸.
- مجلسی، محمدباقر، *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*، تهران، دارالکتب الإسلامية، دوم، ۱۴۰۴.
- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الإسلامية، دهم، ۱۳۷۱.
- \_\_\_\_\_، *ترجمه قرآن*، قم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، دوم، ۱۳۷۳.
- ملاصدرا، صدرالدین محمد بن ابراهیم، *الشواهد الربوبیة*، تهران، بنیاد حکمت اسلامی، اول، ۱۳۸۲.
- ملکیان، مصطفی، *تاریخ فلسفه غرب*، قم، نشر حوزه و دانشگاه، اول، ۱۳۷۹.
- موسوی اصفهانی، محمدتقی، *مکیال المکارم فی فوائد الدعاء للقائم*، ترجمه مهدی حائری قزوینی، قم، مسجد مقدس جمکران، دهم، ۱۳۸۳.
- موسوی خمینی، سید روح الله، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار

- امام خمینی علیه السلام، اول، ۱۳۸۸.
- میبیدی، احمد بن محمد، *کشف الاسرار و عدة الابرار*، تهران، امیرکبیر، اول، ۱۳۷۱.
  - نعمانی ابن ابی زینب، محمد بن ابراهیم، *الغیبة*، تهران، صدوق، اول، ۱۳۹۷.
  - نیلی نجفی، علی بن عبدالکریم، *منتخب الأنوار المضية فی ذکر القائم الحجة علیه السلام*، قم، خیام، اول، ۱۳۶۰.
  - ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، *مجموعه وزام*، قم، مکتبه فقیه، اول، ۱۴۱۰.
  - هادوی تهرانی، مهدی، *مکتب و نظام اقتصادی اسلام*، تهران، مؤسسه فرهنگی خانه خرد، اول، بی تا.
  - یزدی حایری، علی، *إلزام الناصب فی إثبات الحجة الغائب علیه السلام*، بیروت، مؤسسة الأعلمی، اول، ۱۴۲۲.
  - نادى، محمدعلی؛ سجادیان، ایلناز، «تحلیل روابط بین معنای معنی با بهزیستی معنوی شادی ذهنی رضایت از زندگی شکوفایی روان شناختی امید به آینده و هدف مندی در زندگی دانشجویان»، *فصل نامه طلوع بهداشت*، سال دهم، شماره سوم و چهارم، ۱۳۹۰.
  - نوروزی، رضا علی؛ محمد، نجفی؛ فاطمه، هاشمی، «موانع و آفات انتظار»، *فصل نامه مشرق موعود*، شماره ۱۷، ۱۳۹۰.
  - نیگل، توماس، «مقاله پوچی»، ترجمه حمید شهریاری، *مجله نقد و نظر*، شماره ۲۹-۳۰، ۱۳۸۲.
  - Clarke, D. H., Kissane, D. W. (2002). *Demoralization: It's Phenomenology and Importance*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry
  - Fromm, Erich (1968), *Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology*, New York: Harper & Row.
  - Snyder, (2000). *Handbook of Hope: Theory, Measures and Applications*. Edited by C. R. Snyder. U. S. A.: Acaemic Press
  - Van Leuven, M. C. Post, W. M., Van Aback, W. F., Vander Worde, H. V. Groote, S. Lindeman, E. (2010). *Social Support and Life Satisfaction in Spinal Code Injury During and up to One Year after Inpatient Rehabilitation*. Journal of Psychology
  - Boeree, George, (1998), *Viktor Frankl (Personality Theories)*, Psycholog Department, Shippensburg university.
  - Smejda, Isabella, (2004), *Frankls Logo therapy*, Athabasca university.

